

УДК 378.134:013

DOI:10.26565/2074-8167-2021-48-09

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ МІЖФАКУЛЬТЕТСЬКОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ПОКОЛІННЯ X, Y, Z ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ»

Я. В.Шведова*Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна,
площа Свободи 6, Харків, Україна, 61022**E-mail: shvedova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9592-3032>*

Необхідність формування комунікативних вмінь здобувачів вищої освіти детермінована вимогами сучасного ринку праці, підвищенням вимог до якості освіти. Вищі навчальні заклади мають усі потенційні можливості для того, щоб відповісти на цей виклик та охопити весь спектр розвитку комунікативних вмінь та навичок студентів під час навчання. Роль вищих навчальних закладів у підготовці кадрів для задоволення потреб ринку праці полягає не тільки в забезпеченні випускників професійними знаннями, вміннями та навичками, але й у наскрізному розвитку загальних, «м'яких» навичок, необхідних здобувачам вищої освіти, щоб гідно приймати виклики сучасного конкурентного світу. Формування комунікативних вмінь та навичок розглядається нами з позицій концептуальних положень компетентнісного підходу в сучасній освітній парадигмі. Педагогічні умови та перспективи формування комунікативних вмінь пов'язані з розробкою та впровадженням у навчальний процес відповідних заходів, що відображають закономірності, зміст, логіку та структуру розвитку та вдосконалення комунікативного потенціалу студентів. Дослідження сформованості комунікативних вмінь студентів ґрунтувалося на виокремленні найсуттєвіших компонентів, які були виміряні за допомогою діагностичних методик. У статті розкрито можливості розвитку комунікативних вмінь та навичок студентів у процесі вивчення міжфакультетської дисципліни «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності» з урахуванням інноваційних тенденцій в сучасній вищій освіті та з акцентом на моделювання ситуацій, що потенційно можуть виникнути у майбутній професійній діяльності в системі взаємодії чотирьох поколінь.

Ключові слова: комунікативні вміння, комунікативна компетентність, здобувач вищої освіти, інтерактивні технології навчання, комунікативно-орієнтоване навчальне середовище, професійна підготовка, освітній процес.

Я. В.Шведова*Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
Площадь Свободы, 6, Харьков, Украина, 61022*

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ СОИСКАТЕЛЕЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ МЕЖФАКУЛЬТЕТСКОЙ ДИСЦИПЛИНЫ «ПОКОЛЕНИЯ X, Y, Z И ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ»

Необходимость формирования коммуникативных умений соискателей высшего образования детерминирована требованиями современного рынка труда, повышением требований к качеству образования. Высшие учебные заведения имеют все потенциальные возможности для того, чтобы ответить на этот вызов и охватить весь спектр развития коммуникативных умений и навыков студентов в процессе обучения. Роль высших учебных заведений в подготовке кадров для удовлетворения потребностей рынка труда заключается не только в обеспечении выпускников профессиональными знаниями, умениями и навыками, но и в сквозном развитии общих, «мягких» навыков, необходимых соискателям высшего образования, чтобы достойно принимать вызовы современного конкурентного мира. Формирование коммуникативных умений и навыков рассматривается нами с позиций концептуальных положений компетентностного подхода в современной образовательной парадигме. Педагогические условия и перспективы формирования коммуникативных умений студентов связаны с разработкой и внедрением в учебный процесс соответствующих мероприятий, отражающих закономерности, содержание, логику и структуру развития и совершенствования коммуникативного потенциала студентов. Исследование сформированности коммуникативных умений студентов основывалось на выделении существенных компонентов, которые были измерены с по-

мощью диагностических методик. В статье раскрыты возможности развития коммуникативных умений и навыков студентов в процессе изучения межкафедретской дисциплины «Поколение X, Y, Z и вызовы современности» с учетом инновационных тенденций в современном высшем образовании и с акцентом на моделирование ситуаций, которые могут возникнуть в будущей профессиональной деятельности в системе взаимодействия четырех поколений.

Ключевые слова: коммуникативные умения, коммуникативная компетентность, соискатель высшего образования, интерактивные технологии обучения, коммуникативно-ориентированное учебное среда, профессиональная подготовка, образовательный процесс.

Shvedova Yaroslava

V. N. Karazin Kharkiv National University,
Svobody Sq. 6, 61022 Kharkiv, Ukraine

FORMATION OF COMMUNICATIVE SKILLS OF APPLICANTS OF HIGHER EDUCATION IN THE PROCESS OF STUDYING THE INTERFACULTY DISCIPLINE «GENERATIONS X, Y, Z AND THE CHALLENGES OF MODERNITY»

The need to form the communicative skills of applicants for higher education is determined by the requirements of the modern labor market, increasing requirements for the quality of education. Higher education institutions have all the potential to meet this challenge and cover the entire range of development of students communication skills and abilities in the learning process. The role of higher education institutions in training personnel to meet the needs of the labor market is not only to provide graduates with professional knowledge, skills and abilities, but also in the cross-cutting development of general, soft skills required for higher education applicants to adequately meet the challenges of today's competitive world. We consider the formation of students' communicative skills and abilities from the standpoint of the conceptual provisions of the competence-based approach in the modern educational paradigm. Pedagogical conditions and prospects for the formation of students communicative skills are associated with the development and implementation of appropriate activities in the educational process, reflecting the patterns, content, logic and structure of the development and improvement of students communicative potential. The study of the formation of students communication skills was based on the selection of significant indicators, which were measured using diagnostic techniques. The article reveals the possibilities of developing students communicative skills in the process of studying the interfaculty discipline «Generation X, Y, Z and the challenges of our time», taking into account innovative trends in modern higher education and with an emphasis on modeling situations that may arise in future professional activities in the system interaction of four generations.

Key words: communication skills, communicative competence, applicant for higher education, interactive learning technologies, communicative-oriented learning environment, professional training, educational process.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному світі суттєво модифікуються вимоги до випускників вищих закладів освіти. Сьогодні роботодавці очікують від працівників не лише фундаментальних знань та професійних вмінь, (які сьогодні швидко застарівають), але й «м'яких» навичок – «soft skills», серед яких комунікативні вміння та навички посідають лідируючі позиції, стаючи все більш затребуваними на ринку праці.

Результати досліджень вчених Стенфордського дослідного інституту та Гарвардського університету свідчать про те, що «soft skills» складають 85% професійного успіху людини, і тільки 15% - «hard skills» [19]. Такі тенденції, що склалися на ринку праці, повинні стати міцним поштовхом до трансформації освітнього середовища з метою забезпечення розвитку затребуваних «soft skills».

З метою виявлення найпродуктивніших команд всередині компанії, у 2017 році компа-

нія Google провела дослідження, яке встановило, що найкращими командами були різновікові групи співробітників з розвинутими навичками комунікації, емпатії та лідерства [5]. Комунікативні вміння мають велике значення для фахівця будь якої сфери, оскільки життєдіяльність людини на побутовому, діловому та професійному рівнях постійно пов'язана із спілкуванням.

Актуальність дослідження пояснюється двома суттєвими протиріччями. Перше пов'язане з задекларованою та обґрунтованою новою освітньою парадигмою, яка проголошує спрямованість на створення умов для професійного, особистісного зростання та самореалізації здобувача вищої освіти та низкою проблем в напрямку її реалізації на практиці. Друге протиріччя полягає у невідповідності між потребами ринку праці та суспільства у комунікативно компетентних фахівцях та недостатнім рівнем їх комунікативної підготовки у за-

кладах вищої освіти, незважаючи на той факт, що комунікативна компетентність включена до переліку загальних (ключових) компетентностей випускника (відповідно до Національної рамки кваліфікацій).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Комунікативну компетентність, як ключову та необхідну для успішної самореалізації фахівця будь-якої спеціальності представлено в наукових працях Е. Зеєра, І. Зимньої, Н. Кузьміної, Л. Мітіної, Л. Петровської, Ю. Вторникової, О. Жукової, Ю. Жукова, Д. Ізаренкової, О. Кучерук, О. Касаткіної, І. Козубовської, Н. Опанасенко, Г. Рурік, О. Смірної, Н. Стеценко, Ю. Федоренко, О. Хуторського, І. Чеботарьової та ін. Механізми формування комунікативної компетентності досліджували Г. Андрєєва, О. Бодалєв, О. Леонтєв, Б. Ломов, Л. Петровська, О. Кузьміна та ін.

Різнібічний аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок про складність та багатоаспектність поняття «комунікативна компетентність». До цього часу в науковій літературі не існує однозначної думки щодо структурних компонентів комунікативної компетентності майбутнього фахівця. Узагальнюючи визначення дослідників, під комунікативною компетентністю здобувачів вищої освіти будемо розуміти складне, системне утворення, інтегровану динамічну якість особистості, яка поєднує в собі загальну культуру спілкування та дозволяє бачити ситуацію комунікації з професійної точки зору, здійснювати продуктивний обмін інформацією, думками, цінностями, ідеями.

Якщо розглядати вищезазначене поняття у межах парадигми «знання-вміння-навички» (О. Бодалєв, С. Калаур, І. Когут, О. Кузьміна, С. Макаренко, Л. Петровська, Н. Стеценко, С. Шевченко, Н. Фалько, Aljaman S., M. Binkley, W. Surach, B. Spitzberg, S. Sabbah тощо), то на підставі узагальнення виділених у науковій літературі комунікативних вмінь, що потрібні майбутньому фахівцю для здійснення ефективної взаємодії та успішного вирішення професійних завдань, виокремимо: вміння ясно та чітко висловлювати свою думку; вміння оцінювати ситуацію, у якій доведеться вести діалог, і прогнозувати його вектор; вміння чути та розуміти співрозмовника; вміння керувати увагою аудиторії; вміння будувати спілкування на гуманній, толерантній основі; вміння розуміти почуття та настрій співрозмовника, підлаштовуватися під певну комунікативну ситуацію; вміння взаємодіяти в конфліктній ситуації; долати комунікативні бар'єри; вміння презенту-

вати себе, свої навчальні проекти; застосувати на практиці інструменти ораторського мистецтва; вміння взаємодіяти з представниками різних поколінь, враховуючи їх особливості; аналізувати зовнішні сигнали співрозмовника (міміка, мова тіла і т.д.); вміння контролювати свій емоційний стан в залежності від різних ситуацій; здійснювати комунікативну рефлексію. У рамках нашого дослідження науковий інтерес викликають саме комунікативні вміння, які представляють практичний блок у структурі комунікативної компетентності.

Узагальнення наукових підходів щодо визначення сутності комунікативних вмінь (В. Сараєва, Є. Семенова, Н. Кузьміна, А. Мудрик, Л. Уманський), дозволяє розглядати їх як здатність до успішної комунікативної діяльності.

Мета дослідження полягає у визначенні рівня розвитку комунікативних вмінь студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та висвітленні досвіду щодо їх формування в процесі викладання міжфакультетської дисципліни «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності».

Методи дослідження теоретичний аналіз наукової літератури, спостереження за комунікативною діяльністю студентів, інтерпретація та систематизація отриманих результатів, діагностика рівня сформованості виокремлених комунікативних вмінь. З метою діагностики рівня сформованості виділених комунікативних вмінь нами було застосовано низку методик: опитувальник В. Ряховського «Оцінка рівня комунікабельності», методику діагностики емпатійних здібностей В. Бойко, опитувальник стилів поведінки в конфліктних ситуаціях К. Томаса, методику «Оцінки самоконтроля в спілкуванні» М. Шнайдера.

Результати. Аналіз наукових джерел [3; 8; 9; 11; 16; 17; 18] свідчать, що більшість студентів мають середній рівень комунікативної компетентності. Згідно з нашими даними, лише близько 20% студентів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна вважають, що не мають перешкод у спілкуванні, решта зізналися, що не повною мірою використовують свій комунікативний потенціал і оцінюють власні комунікативні навички, як недостатні або низькі. Це свідчить про бажання та готовність студентів набувати нові навички та вдосконалювати комунікативну компетентність.

Вивчення закордонного досвіду с вищезначеної проблеми, свідчить про те, що зарубіжні вчені також занепокоєні недостатнім рівнем розвитку комунікативних вмінь своїх сту-

дентів, що утруднює соціальну взаємодію, та шукають шляхи щодо вирішення цієї проблеми [20; 22; 23; 24; 25; 27]. У своїх дослідженнях L. Wang та W. Chang, прийшли до висновку, що розвинуті комунікативні навички дають студенту відчуття щастя та впевненості у боротьбі з різноманітними життєвими та професійними труднощами, тобто є основоположними елементами особистого та соціального благополуччя, тоді як нерозвинені створюють безліч різнопланових проблем та перешкод [27, с.89]

Спробуємо окреслити основні причини виникнення зазначеного проблемного поля: недостатньо реалізуються можливості навчальних дисциплін гуманітарного циклу; відсутність у навчальних планах дисциплін, спрямованих на формування комунікативних вмінь та навичок студентів; не повною мірою в сучасній вищій освіті використовується діяльнісний підхід, що дозволяє міцно закріпити набуті знання в дії, відшліфувати комунікативні вміння та навички; відсутність необхідної методичної бази, на основі якої можна здійснювати поетапну системну комунікативну підготовку здобувачів вищої освіти різного профілю; неготовність викладачів вищої школи до використання інтерактивних форм роботи під час лекційних та семінарських занять, в яких потенційно закладено всі можливості для розвитку комунікативних вмінь та навичок студентів.

Вітчизняні та зарубіжні дослідження експериментально доводять, що розвиток комунікативних вмінь та навичок можливий за умови активного включення студента до навчання, використання діалогу як основної форми організації навчання, створення позитивного комунікативно-орієнтованого середовища навчання [7; 11; 13; 15; 17; 18; 20; 22, 28; 29]. Комунікативно-орієнтований підхід до навчання широко застосовується у практиці навчання іноземним мовам (Е. Азимов, Є. Пасов, А. Щукин, Л. Милованова). Під комунікативно-орієнтованим навчанням ми розуміємо включення у навчальний процес не лише відповідних дисциплін (основ теорії комунікації, ділової комунікації, етики та етикету тощо («Основи ефективної комунікації та взаємодії», «Культура спілкування», «Культура професійного спілкування», «Комунікативний тренінг», «Ораторське мистецтво», «Мистецтво вирішення конфліктів» тощо), але й активне цілеспрямоване використання науково-педагогічними працівниками вищих закладів освіти активних та інтерактивних методів та новітніх педагогічних технологій навчання (проблемне та проектне навчання, тренінгові

технології, робота у великих та малих групах, рольові та ділові ігри, дискусії, кейс технології, техніка постановки запитань та відповідей на них, тощо). Слід зазначити, що розвиток комунікативних умінь та навичок студентів повинен відбуватися безперервно, пронизувати усі навчальні дисципліни, бути інтегральним.

Педагогічні умови та перспективи формування комунікативних вмінь студентів пов'язані з розробкою та впровадженням у навчальний процес відповідних заходів, що відображають закономірності, зміст, логіку та структуру розвитку та вдосконалення комунікативного потенціалу студентів. Розвиток комунікативних вмінь є найбільш успішним саме в студентському віці, коли певні передумови вже сформовані, закладена база для їх подальшого розвитку та існують потенційні можливості щодо покращення.

Діагностика комунікативних вмінь студентів проводилася на базі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна у 2020р. У якості респондентів в дослідженні брали участь 40 студентів третього року навчання різних факультетів, які обрали міжфакультетську дисципліну «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності».

У контексті нашого дослідження було виділено сім найвагоміших компонентів у структурі комунікативних вмінь, які підлягали вимірюванню:

- ✓ вміння ясно та чітко висловлювати свою думку, застосувати інструменти ораторського мистецтва;
- ✓ вміння презентувати себе, свої навчальні проекти;
- ✓ вміння встановлювати контакти, відкритість до діалогу;
- ✓ вміння толерантно ставитися до партнерів по спілкуванню, емпатія;
- ✓ вміння вирішувати конфліктні ситуації шляхом компромісу та співробітництва;
- ✓ вміння контролювати свої емоції, керувати емоційним станом в залежності від різних ситуацій спілкування;
- ✓ вміння взаємодіяти з представниками різних поколінь, враховуючи їх особливості.

Дослідження рівня комунікативних вмінь студентів проводилося відповідно до розроблених критеріїв, а також низки діагностичних методик: опитувальника В. Ряховського «Оцінка рівня комунікабельності», методики діагностики емпатійних здібностей В. Бойко, опитувальника стилів поведінки в конфліктних ситуаціях К. Томаса, методики «Оцінки самоконтроля в спілкуванні» М. Шнайдера.

Вміння ясно та чітко висловлювати думку, володіння прийомами ораторського мистецтва

Рис. 1. Вміння ясно та чітко висловлювати думку, володіння прийомами ораторського мистецтва (N=40, дані у %)

Першим виділеним компонентом комунікативних вмінь було вміння ясно та чітко висловлювати свою думку, застосувати інструменти ораторського мистецтва. Було розроблено критерії, на підставі яких здійснювалася оцінка виступів студентів (в ході дискусій, обговорень, рольових ігор, коротких промов-монологів на вільну тему). У результаті проведеного дослідження було отримано дані, які представлено на рисунку 1.

Як видно з рисунку 1, високий та достатній рівень володіння прийомами ораторського мистецтва, вміння ясно та чітко висловлювати думку мають відповідно 16% та 23% студентів. Середній рівень було виявлено у 51% студентів, низький – у 10%. Результати дослідження свідчать про необхідність переходу до діалогової форми навчання, до використання інтерактивних технологій.

Другим виділеним компонентом у структурі комунікативних вмінь було вміння презентувати себе, свої навчальні проекти. Досліджуваний показник вимірювався на основі розроблених критеріїв під час виступів з короткою самопрезентацією та в процесі представлень навчальних проектів з дисципліни. У результаті проведеного дослідження було отримано дані, які представлено на рисунку 2.

Третій виділений компонент – вміння встановлювати контакти, відкритість до діалогу, досліджувався на основі опитувальника В. Ряховського «Оцінка рівня комунікабельності». Узагальнені результати представлено на рисунку 3.

Вміння ясно презентувати себе, свої навчальні проекти

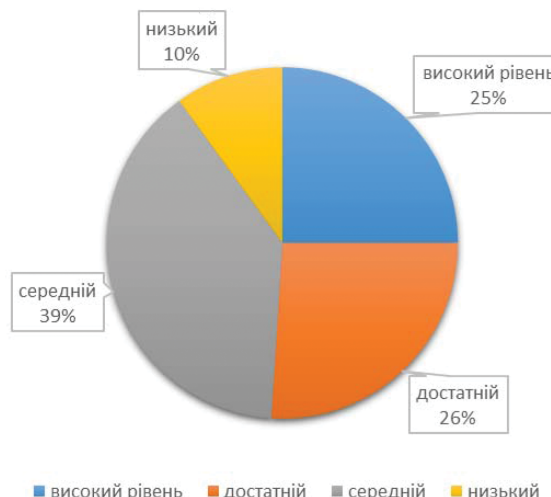

Рис.2. Вміння презентувати себе, свої навчальні проекти (N=40, дані у %)

Високий та достатній рівень вмінь встановлювати контакти, відкритість до діалогу виявлено у 21% та 24% студентів відповідно (рис. 3). Вони упевнено орієнтуються у новій ситуації, легко встановлюють контакти, знаходять нових друзів, постійно намагаються розширювати коло спілкування, активно займаються суспільною діяльністю, допомагають близьким, друзям, проявляють ініціативу у спілкуванні. Їм притаманне природне поведіння у новому колективі, з новими людьми; вони не відчувають труднощів у спілкуванні, впевнено відстоюють власну позицію,

Вміння встановлювати контакти, відкритість до діалогу

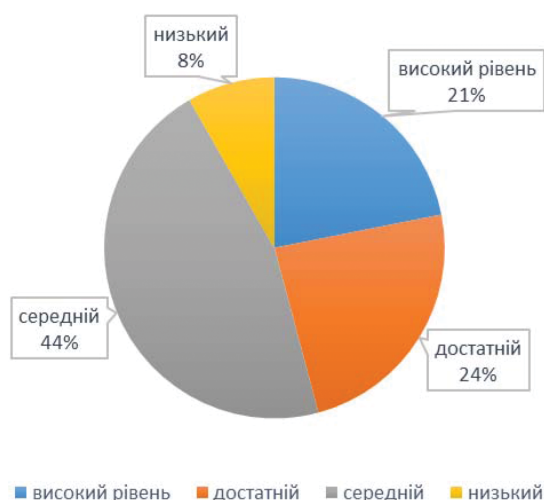

Рис. 3. Орієнтація на спілкування, відкритість до діалогу (N=40, дані у %)

висловлюють думку, швидко включаються в обговорення навчальних питань, вносять позитивні внески. 44 % студентів мають середній рівень щодо фактору орієнтації на спілкування, відкритості до діалогу. Вони прагнуть до спілкування, проте мають певні труднощі у напрямку встановлення нових контактів, спілкуванні з новими людьми. Не завжди їм вдається висловити думку так, щоб їх зрозуміли, відстояти позицію, швидко включитися до обговорення певних питань. Ця група студентів потребує цілеспрямованого та систематичного формування відповідних комунікативних вмінь.

Наше дослідження виявило 8% студентів з низькою орієнтацією на спілкування. Такі студенти не прагнуть до спілкування, відчують себе самотньо в новій компанії, обмежують знайомства, відчують значні труднощі у встановленні контактів з людьми, погано орієнтуються у незнайомій ситуації, не відстоюють думку, тяжко переживають образи, не проявляють ініціативу. На заняттях, такі студенти часто займають пасивну позицію, не беруть участь в обговоренні дискусійних питань, намагаються уникати ситуацій, коли потрібно дати відповідь, висловити думку.

Четвертий виділений компонент комунікативних вмінь студентів – вміння толерантно ставитися до партнерів по спілкуванню, досліджувалося на основі методики діагностики емпатійних здібностей В. Бойко. Узагальнені результати представлено на рисунку 4.

Вміння толерантно ставитися до партнерів по спілкуванню, емпатія

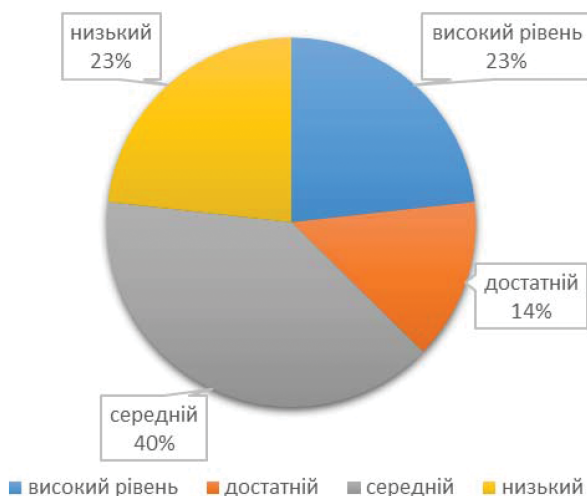

Рис.4. Вміння толерантно ставитися до партнерів по спілкуванню, емпатія (N=40, дані у %)

Як видно з рисунку 4, високий та достатній рівні комунікативної толерантності мають 23% та 14 % студентів відповідно. Вони орієнтовані на сприйняття та розуміння партнера по спілкуванню, вміють приймати співрозмовника таким, яким він є; домінує установка на поважне ставлення, прийняття індивідуальності. У 40% студентів було виявлено середній рівень комунікативної толерантності, у 23 % - низький. У студентів з низьким рівнем комунікативної толерантності найменш розвинуте вміння передбачати поведінку співрозмовника, вміння співчувати, тобто емоційна чуйність як засіб розуміння внутрішнього світу іншої людини.

Вміння вирішувати конфліктні ситуації шляхом компромісу та співробітництва досліджувалося на основі опитувальника К. Томаса. Результати представлено на рисунку 5.

Найбільш конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях, як проказало наше дослідження, обирають 13% студентів (стратегія співробітництва) та 14% студентів (стратегія компромісу). Більшість студентів - 34% використовують стратегію суперництва, прагнуть домогтися своїх інтересів (рис.5). Це можна пояснити віковими особливостями: активністю, бажанням проявити та захистити свою позицію, наполегливістю у досягненні своїх цілей. 28% студентів використовують стратегію уникнення конфліктних ситуацій, у них відсутнє прагнення до кооперації та досягнення власних цілей у спілкуванні. 11% студентів властиво пристосування, що свідчить про те,

Стратегії поведінки студентів в конфліктних ситуаціях

Рис. 5. Стратегії поведінки студентів в конфліктних ситуаціях (N=40, дані у %)

що вони готові поступитися своїми інтересами заради уникнення протистояння.

Вміння контролювати свої емоції, керувати емоційним станом в залежності від різних ситуацій спілкування досліджувався на основі методики «Оцінки самоконтроля в спілкуванні» М. Шнайдера. Результати представлено на рисунку 6.

У 58 % студентів було виявлено середній рівень комунікативного контролю, що свідчить про недостатню стриманість емоційних проявів (рис.6). У 22% студентів було зафіксовано низький рівень комунікативного контролю. Для них характерна безпосередність та відкритість, розкутість незалежно від ситуацій спілкування, висока імпульсивність у спілкуванні; невміння стримувати свої емоції; вони не схильні до змін у різних ситуаціях. Високий та достатній рівень комунікативного контролю виявлено у 12 % та 8% студентів відповідно. Вони легко підлаштовуються до різних комунікативних ситуацій, відчувають зміни у комунікативних контекстах, гнучкі, вміння керувати своїм емоційним станом та відповідно діяти в залежності від ситуації.

Вміння спілкуватися та взаємодіяти з представниками різних поколінь, враховуючи їх особливості, діагностувалося нами в процесі обробки результатів відповідних мікродосліджень, що проводили студенти, а також під час бесід, в яких обговорювався досвід спілкування з представниками різних поколінь, непорозуміння та способи їх подолання в рамках. Результати представлено на рис. 6.

Достатній та високий рівні вміння спілкуватися та взаємодіяти з представниками різних поколінь, враховуючи їхні особливості, виявлено у 16% та 15% студентів відповідно (рис.7). Вони вмінють вести діалог, досягати згоди навіть тоді, коли мають відмінні точки зору. Середній рівень мають 42% студентів, низький - 27%. Такі студенти не вмінють вести конструктивний діалог та відчувають труднощі у спілкуванні з представниками старших поколінь, пов'язуючи їхнє виникнення з тим, що: «старше покоління не розуміє молодь, часто критикує»; «прагнуть нав'язати свою точку зору»; «дають поради, про які їх не просили»; «жартують так, ніби намагаються принизити»; «нетолерантно відносяться до молоді», «егоїстичні, враховують тільки свої інтереси» тощо. Враховуючи, що різні покоління формуються у різних соціально-історичних умовах, природньо, що вони мають різні світоглядні позиції, життєвий досвід, цінності, що породжує значні відмінності між поколіннями. Цей факт потрібно брати до уваги та враховувати його в процесі спілкування.

Результати дослідження показали, що такі комунікативні вміння, як комунікативний контроль, вміння толерантно ставитися до співрозмовника, обирати ефективну стратегію вирішення конфліктних ситуацій, вміння сприймати та розуміти співрозмовника, у більшості студентів мають середній рівень та потребують цілеспрямованого формування, причому

Вміння контролювати свої емоції, керувати емоційним станом в залежності від різних ситуацій спілкування

Рис. 6. Вміння контролювати свої емоції, керувати емоційним станом в залежності від різних ситуацій спілкування (N=40, дані у %)

Вміння спілкуватися та взаємодіяти з представниками різних поколінь

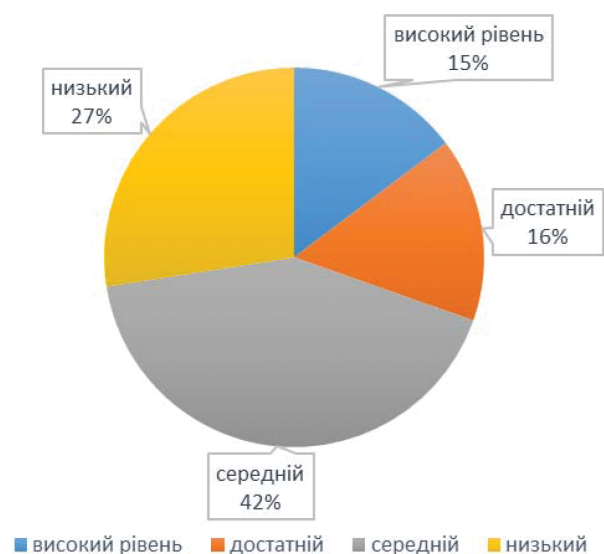

Рис. 7. Вміння спілкуватися та взаємодіяти з представниками різних поколінь, враховуючи їхні особливості (N=40, дані у %)

спостерігалася зацікавленість самих студентів у цьому напрямку. Студенти відмічали, що одним із затребуваних комунікативних вмінь є вміння усвідомлювати й долати комунікативні бар'єри. Такі бар'єри можуть виникати, наприклад, у разі відсутності розуміння ситуації спілкування, що викликається розходженнями між партнерами. Найтипівішими бар'єрами у спілкуванні, згідно з нашими опитуваннями, є «невміння висловити думку», «невеликий запас слів», «страх бути незрозумілим, неприйнятним», «невміння поводитися в незвичній ситуації», «страх публічного виступу», «замкнутий характер», «сором'язливість», «страх бути осміяним», «невпевненість у собі», «віковий бар'єр», «зверхність співрозмовника», «незнання правил мовленнєвого етикету», тощо.

Враховуючи результати емпіричного дослідження, фокус міжфакультетської дисципліни «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності» було спрямовано на формування комунікативних вмінь та навичок студентів (у складних умовах вимушеного обмеження у зв'язку з дистанційним навчанням на платформі ZOOM).

Ми дотримувалися комплексу наступних психолого-педагогічних умов:

- створення позитивного навчального середовища та підтримання мотивації щодо вивчення міжфакультетської дисципліни – на основі внутрішніх потреб, інтересів, а також комунікативних здібностей студентів, з урахуванням особистісно-орієнтованого підходу;
- використання системи завдань та вправ, спрямованих на формування комунікативних вмінь студентів, які впроваджувалися в якості спеціально спланованої педагогічної задачі з урахуванням особистісно-діяльнісного підходу;
- занурення у комунікативну діяльність за допомогою використання інтерактивних технологій навчання (перевернутий клас, проекти, кейси, дискусії, рольові ігри, тощо) з урахуванням комунікативно-орієнтованого підходу.

Використання інтерактивних технологій навчання було спрямовано на відпрацювання вмінь ясно та чітко висловлювати свою думку, аргументувати власну точку зору, застосувати інструменти ораторського мистецтва, вести дискусію, толерантно ставитися до партнерів по спілкуванню, контролювати свої емоції, керувати емоційним станом в залежності від різних ситуацій спілкування. У якості питань, що підглядали дискусійному обговоренню висту-

пали, як спеціально сформульовані проблемні питання в контексті навчальної дисципліни, так і випадки із навчання, життя та трудового досвіду студентів. У процесі дискусій відпрацьовувались полемічні комунікативні вміння, продиктовані необхідністю ясно, чітко та зрозуміло передавати інформацію, доводити або спростовувати положення, вміння логічно будувати промову, формулювати та аргументувати власну точку зору, контролювати свої емоції, керувати емоційним станом в залежності від різних ситуацій спілкування.

З метою формування вмінь взаємодіяти та «говорити» на мові представників різних поколінь, враховуючи їх особливості, активно використовувались рольові ігри. На основі теорії поколінь, студентам було запропоновано обрати ролі представників нині існуючих працездатних поколінь: бебі-бумери, покоління X, покоління міленіумів, Z, та з урахуванням усіх особливостей та характеристик обраного покоління змодельовувати міжпоколінну комунікацію у 4D-світі. Ми пропонували студентам спрогнозувати варіанти непорозуміння, відтворити можливі конфлікти у трудовому колективі та способи його урегулювання. За умови, коли в одній організації працюють представники різних поколінь: і молоді фахівці, які нещодавно отримали диплом, і досвідчені представники старшого покоління, імовірність конфліктних ситуацій зростає, що пов'язано з відмінностями поколінь, які яскраво проявляються у трудовій діяльності (різне відношення до робочих обов'язків, швидкість та спосіб їх виконання, мотиви трудової діяльності, відношенні до ділової етики, тощо). Студенти вчилися вирішувати конфліктні ситуації шляхом компромісу та співробітництва, бути толерантними, розуміти відмінності різних поколінь, які детерміновані цінностями та соціально-культурною ситуацією їхнього розвитку.

Робота над колективними навчальними проектами сприяла удосконаленню вмінь виступати перед аудиторією (опосередкованою цифровим простором в умовах дистанційного навчання), навичок презентувати результати мікродосліджень, навичок співробітництва, колективного планування, взаємодії, взаємодопомоги, вміння знаходити та виправляти помилки інших, вміння формулювати питання та відповідати без додаткової підготовки.

Результати повторної діагностики комунікативних вмінь студентів, що проводилася наприкінці вивчення курсу «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності», свідчать про їхню динаміку. Результати наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльні результати діагностики комунікативних вмінь студентів 3 курсу на початку та наприкінці вивчення курсу «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності»

Компоненти	Висок. рівень	Дост. рівень	Серед. рівень	Низьк. рівень	Висок. рівень	Дост. рівень	Серед. рівень	Низьк. Рівень
	На початку вивчення курсу «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності»				Наприкінці вивчення курсу «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності»			
Вміння ясно та чітко висловлювати свою думку, застосувати інструменти ораторського мистецтва	16%	23%	51%	10%	21%	26%	48%	5%
Вміння презентувати себе, свої навчальні проекти	25%	26%	39%	10%	29%	27%	40%	4%
Вміння встановлювати контакти, відкритість до діалогу	21%	24%	44%	8%	26%	25%	47%	6%
Вміння толерантно ставитися до партнерів по спілкуванню, емпатія	23%	14%	23%	40%	28%	22%	27%	23%
Вміння контролювати свої емоції, керувати емоційним станом в залежності від різних ситуацій спілкування	12%	8%	58%	22%	16%	11%	54%	19%
Вміння взаємодіяти з представниками різних поколінь, враховуючи їх особливості	15%	16%	42%	27%	26%	22%	44%	18%

Позитивну динаміку спостерігаємо по відношенню до усіх виокремлених комунікативних вмінь (табл.1). Суттєво, на наш погляд, підвищилося вміння студентів взаємодіяти з представниками різних поколінь. Якщо до вивчення міжфакультетської дисципліни високий та достатній рівень означеного вміння було зафіксовано у 15% та 16% відповідно, то наприкінці - 26% та 22%. Відсоток студентів з низьким рівнем зменшився з 27 % до 18%.

Динаміку вміння студентів вирішувати конфліктні ситуації, обираючи конструктивні стратегії – компроміс та співробітництво, представлено на рисунку 8.

Як видно з рисунку 8, збільшився відсоток студентів, що вирішують конфліктні ситуації за допомогою компромісу та співробітництва (з 14% до 21%) та (з 13% до 22%) відповідно. Після проведених заходів зменшився (з 34% до 28%) відсоток студентів, що обирають стратегію суперництва, ставлячи понад усе тільки свої інтереси. Згідно з отриманими результа-

тами, зменшилася кількість студентів (28% до 20%), які уникають конфліктів, тому що розуміють, що ця стратегія не завжди є раціональною, оскільки бувають ситуації, коли необхідно відстоювати свої інтереси, реалізовувати власні цілі у спілкуванні.

У цілому, результати дослідження свідчать про позитивну динаміку формування комунікативних вмінь студентів. Створення позитивного комунікативно-орієнтованого середовища навчання з використанням інтерактивних технологій надало студентам можливість для розвитку комунікативного потенціалу.

Висновки. Результати дослідження дозволяють виділити закономірності формування комунікативних вмінь майбутніх фахівців:

- необхідність формування комунікативних вмінь студентів детермінована вимогами сучасного ринку праці, підвищенням вимог до якості освіти, що потребує використання усіх потенційних можливостей освітнього простору задля цієї мети;

Стратегії поведінки студентів в конфліктних ситуаціях на початку та наприкінці вивчення курсу «Покоління X, Y, Z та виклики сучасності»

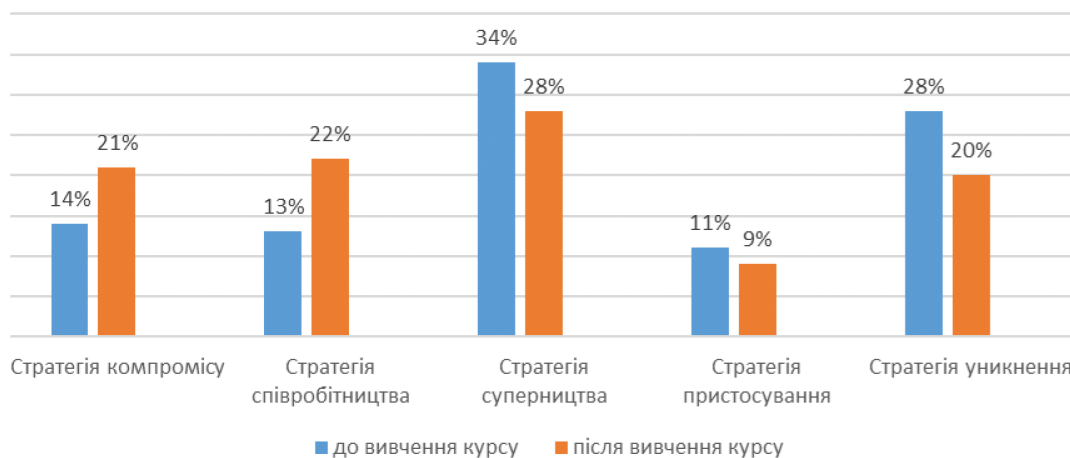

Рис. 8. Динаміка стратегій поведінки студентів в конфліктних ситуаціях (N=40, дані у %)

- цілісний гармонійний розвиток майбутнього фахівця визначається рівнем сформованості комунікативної компетентності, яка є системоутворювальним компонентом загальної професійної компетентності;
- якість формування комунікативних вмінь майбутніх фахівців залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів, а також детермінована соціально-культурними, національно-етнічними особливостями;
- цілеспрямоване формування комунікативних вмінь припускає використання діалогу як основної форми організації навчання, створення позитивного комунікативно-орієнтованого середовища навчання, впро-

вадження відповідних дисциплін; активне цілеспрямоване використання науково-педагогічними працівниками вищих закладів освіти активних та інтерактивних методів та новітніх педагогічних технологій навчання.

Дослідження не претендує на вичерпність, а вказує лише на основні тенденції та окреслює певні шляхи вирішення ситуації, що склалася у межах окресленого вище проблемного поля. Подальший напрямок наших досліджень буде спрямований на розвиток у студентів навичок міжкультурної комунікації в системі чотирьох поколінь, оскільки тенденція до інтеграційних процесів у суспільстві набирає обертів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бодалев А.А. Психология общения: Избр. псих. труды. Московский психолого-социальный институт, 2002. 256 с.
2. Вторникова Ю.С. Комунікативна компетентність у структурі ключових компетентностей громадян Європи. *Витоки педагогічної майстерності*. Збірник наукових праць. 2011. С. 88-94.
3. Галицька М. Складові комунікативної компетентності студентів вищих навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 2(10). С.39-48.
4. Гірник А.М. Тренінг комунікативних умінь: методичні матеріали. *Практична психологія та соціальна робота*. 2001. № 1.С. 21-24.
5. Грин Д. Навыки 2.0: как развивать soft skills в посткоронавирусную эпоху <https://trends.rbc.ru/trends/education/5f3a392e9a79472c845f951b>
6. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении. 1990. 104 с.
7. Загородна О.Ю. Формування комунікативної професійної компетентності студентів економічних спеціальностей засобами інноваційних технологій: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2010. 254 с.
8. Калаур С.М. Формування комунікативних умінь майбутніх соціальних педагогів засобами навчальних тренінгів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2 (33), 2013. С.64-68.
9. Когут І.В. Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя 13.00.04 теорія і методика професійної освіти: дис... канд. пед. наук. Полтава. 2015р. 250с.

10. Кравченко-Дзонда О. Педагогічні умови формування комунікативної компетентності студентів. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського*. Педагогічні науки №1 (52), 2016. С.98-102.
11. Кузьмина О.М. Формирование коммуникативной компетентности студентов вуза: автореферат дис. канд. пед. наук: 13.00.08. Нижний Новгород, 2006. 20с.
12. Кучерук О.А. Методи формування комунікативної компетентності в процесі дидактичного дискурсу. *Вісник ЖДУ імені Івана Франка*. 2010. № 53. С. 77-81.
13. Перхач Л.П. *Формування комунікативної компетентності* URL: http://brodyrk.at.ua/navchmet/poch/dop/formuvannja_komunikativnoji_kompetenciji.pdf
14. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. М., Изд-во МГУ. 1989. 216 с.
15. Савичев С.С. Проблема развития коммуникативной компетенции студентов высшей школы. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. Т.12. № 5. Р. 78-80.
16. Смирнова Е.А. Формирование коммуникативной компетенции: теория и практика: монография: Издательство «Вест». 2006. 256 р.
17. Стеценко Н.М. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Педагогічний альманах*. 2016. Вип. 29. С.185-191.
18. Шевченко С.В, Фалько Н.М. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Психологія особистості*. Випуск 18. Т. 2. 2020 С.143-148.
19. Янковська О. Саприкіна М. Звіт за результатами I Національного Форуму «Бізнес і університети». 2013 р. URL:http://csrukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/ForumReport_Final.pdf
20. Aljaman S. Communication skills of University Students and their Relation to Some Variables. *Route Educational & Social Science Journal*. 6(3), 2019. P.135-156.
21. Binkley M. and oth. Defining 21st century skills. The University of Melbourne. January 2010. 65 p.
22. Ihmeideh, F., Ahmad A., Al-Dababneh, K. Attitude toward communication skills among students' teachers' in Jordanian Public Universities. *Australian Journal of Teacher Education*, 35, 2010. P. 1-11.
23. Rickheit G. Handbook of communication competence. Berlin, 2008. 561 p.
24. Savignon S. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. New York: McGraw-Hill Humanities, 1997. 288 p.
25. Sabbah S., Hallabieh F., Hussein O. Communication Skills among Undergraduate Students at Al-Quds University. *World Journal of Education*. Vol. 10, No. 6. 2020.
26. Spitzberg B.H., Cupach W.R. Inter personal communication competence. Beverly Hills, CA: Sage, 1984. 456 p.
27. Wang, L., & Chang, W. Relationships among Teachers' Positive Discipline, Students' Well-being and Teachers' Effective Teaching: A Study of Special Education Teachers and Adolescent Students with Learning Disabilities in Taiwan. *International Journal of Disability. Development and Education*, 66(1), 2019. P. 82-98.
28. Zhukova O.A. Developing communication skills of students of humanitarian and natural specialties as soft skill in the process of training. International scientific and practical conference «Current trends and factors in the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and the EU countrses»: conference proceedings, September 25-26, 2020. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. Vol. 2. P. 27-31. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-80-8-2.6>
29. Zhukova O. Activity of A Higher School Teacher on Forming Soft Skills for Students of Humanitarian And Natural Specialties: Functions And Requirements. *Scientific Journal of Polonia University*. 2020. Vol. 39(2). Pp. 229-241. <https://doi.org/10.23856/3931>

REFERENCES:

1. Bodalev, A.A. (2002). *Psihologiya obscheniya: Izbrannyye psihologicheskie trudyi [Psychology of communication: selected psychological works]*. Moskva: Moskovskiy psihologo-sotsialnyiy institut. 256 p. (in Russian).
2. Vtornykova, Yu.S. (2011). Komunikatyvna kompetentnist u strukturi kliuchovykh kompetentnostei hromadian Evropy [Communicative competence in the structure of key competencies of the population of Europe]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. Zbirnyk naukovykh prats. Poltava: P. 88-94. (in Ukrainian)
3. Halytska, M. (2015). Skladovi komunikatyvnoi kompetentnosti studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Components of the communicative competence of students of higher educational institutions]. *Osvitlohichnyi dyskurs*, № 2(10). P.39-48. (in Ukrainian)
4. Hirnyk, A.M. (2001). Treninh komunikatyvnykh umin: metodychni materialy [Communication skills training: teaching materials]. *Praktychna psykhohohiia ta sotsialna robota*. № 1.P. 21-24. (in Ukrainian)
5. Grin, D. *Navyiki 2.0: kak razvivat soft skills v postkoronavirusnyu epohu [Skills 2.0: How to Develop Soft Skills in the Post-Coronavirus Era]* URL: <https://trends.rbc.ru/trends/education/5f3a392e9a79472c845f951b> (in Russian).

6. Zhukov, Yu. M. (1990). *Diagnostika i razvitie kompetentnosti v Obschenii [Diagnostics and development of communication competence]*. Moskva: Flint, Nauka, 104 p. (in Russian).
7. Zahorodna, O.Iu. (2010). Formuvannia komunikativnoi profesiinoi kompetentnosti studentiv ekonomichnykh spetsialnosti zasobamy innovatsiinykh tekhnolohii: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Vynnytsia, 254 p. (in Ukrainian)
8. Kalaur, S.M. (2013). Formuvannia komunikativnykh umin maibutnikh sotsialnykh pedahohiv zasobamy navchalnykh treninhiv [Formation of communication skills of future social teachers by means of educational trainings]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2 (33), P.64-68 (in Ukrainian)
9. Kohut, I.V. (2015). Formuvannia profesiino-pedahohichnoi komunikativnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia: dys. kand. ped. Nauk: 13.00.04. Poltava. 250p. (in Ukrainian)
10. Kravchenko-Dzonda, O. (2016). Pedahohichni umovy formuvanni komunikativnoi kompetentnosti studentiv [Pedagogical conditions for the formation of students' communicative competence]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky* №1 (52). P.98-102. (in Ukrainian)
11. Kuzmyna, O.M. (2006). Formirovanye kommunikativnoi kompetentnosti studentov vuza: avtoreferat dys. kand. ped. nauk: 13.00.08. Nyzhnyi Novhorod. 20p. (in Russian).
12. Kucheruk, O.A. (2010). Metody formuvannia komunikativnoi kompetentnosti v protsesi dydaktychnoho dyskursu [Methods of forming communicative competence in the process of didactic discourse]. *Visnyk ZhDU imeni Ivana Franka*. № 53. P. 77-81. (in Ukrainian)
13. Perkhach, L.P. *Formuvannia komunikativnoi kompetentnosti [Formation of communicative competence]*. URL: http://brodyk.at.ua/navchmet/poch/dop/formuvannja_komunikativnoji_kompetenciji.pdf (in Ukrainian)
14. Petrovskaya, L.A. (1989). *Kompetentnost v obschenii. Sotsialno-psihologicheskiiy trening [Communication competence. Socio-psychological training]*. Moskva: Izd. MGU, 216 p. (in Russian).
15. Savichev, S.S. (2010). Problema razvitiya kommunikativnoy kompetentnosti studentov vysshey shkolyi [The problem of developing the communicative competence of higher school students.]. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*. T. 12. № 5. P. 78-80. (in Russian).
16. Smirnova, E.A. (2006). *Formirovanie kommunikativnoy kompetentnosti: Teoriya i praktika problemy: monografiya: Izdatelstvo «Vest» [Formation of communicative competence theory and practice, problems]*. 256 p. (in Russian).
17. Stetsenko, N.M. (2016). Komunikativna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia [Communicative competence as a component of the professional training of a modern specialist]. *Pedahohichniy almanakh*. Vyp. 29. P.185-191. (in Ukrainian)
18. Shevchenko, S.V., Falko N.M. (2020). Rozvytok komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh psykholohiv [Development of communicative competence of future psychologists]. *Psykholohiia osobystosti*. Vypusk 18. T. 2. P.143-148. (in Ukrainian)
19. Yankovska, O. Saprykina M. (2013). *Zvit za rezultatamy I Natsionalnoho Forumu «Biznes i universytety» [Report on the results of the 1st National Forum «Business and University»]*. URL: http://csrukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/ForumReport_Final.pdf. (in Ukrainian)
20. Aljaman, S. (2019). Communication skills of University Students and their Relation to Some Variables. *Route Educational & Social Science Journal*. 6(3), P.135-156. (in English)
21. Binkley, M. and oth. (2010). Defining 21st century skills. The University of Melbourne. January 65 p. (in English)
22. Ihmeideh, F., Ahmad A., Al-Dababneh, K. (2010). Attitude toward communication skills among students' teachers' in Jordanian Public Universities. *Australian Journal of Teacher Education*, 35,. P. 1-11. (in English)
23. Rickheit, G. (2008). Handbook of communication competence. Berlin, 561 p. (in English)
24. Savignon, S. (1997). *Communicative Competence: Theory and Classroom Practice*. New York: McGraw-Hill Humanities, 288 p. (in English)
25. Sabbah, S., Hallabieh F., Hussein O. (2020). Communication Skills among Undergraduate Students at Al-Quds University. *World Journal of Education*. Vol. 10, No. 6. (in English)
26. Spitzberg, B.H., Cupach W.R. (1984). *Inter personal communication competence*. Beverly Hills, CA: Sage, 456 p. (in English)
27. Wang, L., & Chang, W. (2019). Relationships among Teachers' Positive Discipline, Students' Well-being and Teachers' Effective Teaching: A Study of Special Education Teachers and Adolescent Students with Learning Disabilities in Taiwan. *International Journal of Disability. Development and Education*, 66(1), P. 82-98. (in English)
28. Zhukova, O. (2020). Developing communication skills of students of humanitarian and natural specialties as soft skill in the process of training. *International scientific and practical conference «Current trends and factors in the development of pedagogical and psychological sciences in Ukraine and the EU countrses»*: conference proceedings, September 25-26. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2020. P.2. P. 27-31. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-80-8-2.6> (in English)
29. Zhukova, O. (2020). Activity of A Higher School Teacher on Forming Soft Skills For Students of Humanitarian And Natural Specialties: Functions And Requirements. *Scientific Journal of Polonia University*. 39 2. P. 229-241. <https://doi.org/10.23856/3931>(in English)